

פרק שלישי – כמה מן הראשונים

שרה ומאיר קופר

משפחת קופר הגיעה להדר ב-1930, ונמנו עם ראשוני המתיישבים. אביו של מאיר, שהתגורר בצ'רנוביץ שברומניה, קנה עשרים וחמישה דונם מאדמות הכפר, ושלח את בנו כחלוץ המשפחה. החלקה שקנה גובלת ברחוב הארוך ביותר במושבה – רחוב התכלת.

מאיר היה אדם שקט וצנוע, ואילו אשתו, שרה, היתה דמות תוססת ודינמית. הם הקימו צריף מגורים וניגשו לתכנון הפרדס. מאיר לא התיימר להבין בענף הפרדסנות, ולכן העסיק לאורך כל הדרך מומחים ואנשי מקצוע.

כך הופיע בהדר אדם בשם גענין – יהודי צנוע ושזוף, מבוגרי בית-הספר החקלאי מקוה ישראל. גענין זה תיכנן את מפת הפרדס של קופר, נתן הוראות ליישור פני הקרקע, וקבע את סוג השתילים שיינטעו. תכנון הפרדס נקבע כך: שורה אחת על כנת חושחש ושנייה – על כנת לימטה; מאחורי ההחלטה הזאת עמדה המחשבה שהלימטה מקדימה לתת את פריה בעוד שהחושחש מאחר להניב פרי. גענין היה צמוד לנוטעים ולא זז מהם עד גמר הנטיעה והידוק הקרקע סביב לשתיל, ולא נחה דעתו עד שנעשתה הצלחת והוזרמו מים לתוכה. הוא ביקר בפרדס עוד פעמים מספר – ונעלם פתאום כלעומת שבא.

לאחר יישור הקרקע לפני נטיעת הפרדס נוצרה מעין מדרגה ("טרסה"); וכדי שהאדמה המורמת לא תיגרף עם גשמי החורף, היה צורך לצקת קיר בטון בגובה של מטר (החומרים לקיר נרכשו פעמיים והקיר נבנה – כמסופר בפרק התשיעי).

רוב הפרדס היה מקבל את מימיו באמצעות תעלת בטון שהתמשכה מדרום לפרדס לכל אורכו; וזאת חוץ מה"טרסה" בת כחמשת הדונמים, שהיתה לה תעלת מים נפרדת. הפרדס התפתח באופן משביע רצון בפיקוחו של האגרונום שמואל ידידיה, מסגל המורים בבית-הספר מקוה ישראל (שאף חיבר ספר על גידול עצי הדר). האגרונום ידידיה, שהיה מן המייסדים, נטע פרדס וחיפש דרכים להתגבר על מכת הכנימות שממנה סבלו הפרדסים הצעירים, ובייחוד כשהפרדס התקרב לתקופת ההנבה הראשונה שלו: הפרי היה נגוע בכנימת הפסיק, הפוסלת אותו ליצוא לאירופה.

מאיר קופר לא התערב בענייני העבודה של הפועלים בזמן הנטיעה, ואף נמנע מלבקר את הפועלים שמא יתפרש הדבר כאילו הוא בולש אחריהם ואינו סומך עליהם. רק לפנות ערב, לפני גמר העבודה, נהג לצאת בחברת שרה רעייתו לערוך כעין טיול, ודרך אגב לבקר את העובדים שעסקו בעקירת היבלית – או, כפי שקראו לזה, "עבודה

בבחר". בין השורות היו פולחים במחרשה, ומוציאים במשדדה את העשבים השוטים שנעקרו בדרך זו. אולם על יד הגזע צריך היה להוציא את היבלית בידיים או בטוריה.

בינתיים רכשו עוד יהודים מרומניה, חברים להוריו של מאיר קופר, חלקות אדמה בהדר – אף גדולות מאלה של קופר. אף הם נטעו פרדסים, וקופר התמנה לאחראי עליהם תמורת משכורת. בזכות מפנה זה במעמדו רכש בתל-אביב – דירה בבית משותף – וזאת בתקופה קצרה יחסית. שתי בנות נולדו למשפחת קופר, רות ועדנה, והחיים התנהלו על מי מנוחות. הפרדס הניב פרי, המשפחה היתה מעורה בחיי הכפר ומאיר נכנס לפעילות בוועד המושבה.

כך נמשכו החיים עד פרוץ מלחמת העולם השנייה, כאשר הפרדס חדל להיות ענף שאפשר להישען עליו; ודאי אי אפשר היה להיעזר בעיבודו בידיים שכירות. הקשר עם ארצות אירופה נותק, ועמו חדלה להגיע העזרה הכספית מחו"ל, שממנה נהנו בני המשפחה כל השנים. לא ייפלא אפוא ששרה ומאיר עמדו פתאום בפני שוקת שבורה. מיום שנכנסו לביתם הבלתי מוגמר בהדר לא היה למשפחת קופר שימוש בצריף הריק, שהיה ביתם הראשון; כרבים בהדר שינו את יעודו והפכו אותו ללול עופות. הם שתלו גם ערוגות תרד בחצרם, אף זאת כרבים אחרים, וכך התחילו להתפרנס ממשקם הזעיר. אך בכך לא היה די; ובסופו של דבר נאלצו למכור את הפרדס. נותרה רק חלקת האשכוליות שמאחורי הבית, כחמישה דונמים, שאותה היה קופר משקה.

קופר שלח ידו גם בעבודות חוץ שונות – במחסן האספקה, בהפעלת מכון תערוכת ללול, ובערוב ימיו עבד במפעל למרכי המים של בורלא ושות'. העבודה היתה בשבילו סם חיים, והוא התמיד בה עד יומו האחרון.

אפרים הרץ, רווק

רבים מדפי הספר הזה לא היו נכתבים לולא התמיד אדם אחד והנציח בחריצות רבה דמויות וסיפורים ואף פכים קטנים מחיי המושבה. על חייו של אפרים הרץ, אף הוא מן הראשונים, אפשר ללמוד מן המובאות שבהן נעשה שימוש; ועם זאת, מן הראוי גם להביא את סיפורו האישי כפי שהעלה אותו על הכתב בעצמו.

"ב-6 במאי 1929 התחלתי לעבוד במשק שיפר כרועה בקר, סיפר על הימים הראשונים שלו בהדר. "חלב פרות צריך היה להוות אחד היסודות להכנסה – בנוסף למטע בננות בשטח של חמישים דונם, שהיה יקר אז וניטע עוד באותו אביב ליד הירקון, למשתלה גדולה של הדורים שעיקרה היה תפוזי השמוטי ולמטע אתרוגים.

"בהגיעי לראשונה להדר התגלה לפני נוף פראי ומקסים, נוף של ימי בראשית: אדמת בור המבותרת בערוצי נחל אכזב; עדרי בקר וצאן שוטטו באין מפריע וליחכו עשבי בר קיציים ושיירי קש של חציר שצמח כאן והספיקו כבר לקצרו ולאספו. פה ושם נשמעה געיית פרה וצלצל פעמונים מעל צווארי העזים ההולכות בראש העדר. קול חליל מונוטוני נשמע מתנגן נוגות מפי רועה בדוי מערביי אבר-קישק ששכנו מערבה למושב. טרם היו כאן בתים למגורים. רק בניין על הבאר הראשונה וצריף מגורים לעובדים במשק שיפר.

"על הגבעה עמדה כבר בריכה קטנה למים. העומד על הגבעה יכול היה לצפות על כל האזור בשממונו, ללא עץ וצמח – פרט לחורשות האקליפטוסים [כיום שיכון פועלים ב'] שהתמשכו ממזרח וכן ממערב עד לקו האופק שבו נשקו שמים וארץ [כיום החורשה ליד כביש גהה-רעננה]. "כשהתחלתי לעבוד בקביעות במשק, התברר לי שאצטרך בינתיים לגור באוהל עד שייבנה צריף נוסף; בניין מפואר עתיד היה להיבנות לאחר ש'אלף דונם פרדס יינטעו, יפרחו וייניבו פרי כמתוכנן'. הואיל וקיבלתי אוהל למגורים, התארגנתי באוהל; קבעתי מסמר בעמוד התווך, תליתי מנורת נפט – ויהי אור... ארגז עץ סידרתי שיהיה דר-תכליתי: לשולחן ולארון כלי מטבח. אחרי שהושלמה מלאכת סידור האוהל אפשר היה לשכב על המיטה בערב וליהנות מקריאה בספר. גם כשהייתי יוצא עם העדר למרעה הייתי רגיל לקחת לי, צידה לדרך, ספר בילקוט הצד. והיה מקרה כשהייתי עם העדר בשטח בור – כיום מושב ירקונה; ישבתי שקוע בקריאה, וכשהרמתי את עיני הבטתי סביבי בשדה ונדחמתי להיווכח כי העדר נעלם. מצאתי אותו בשדה תירס (שהפך, כעבור שנים, לפרדס יושפה). לאחר מרדף מורט עצבים הצלחתי להוציא את העדר מן השדה בלי שנגרם נזק של ממש."

רות ואפרים

אלה היו הימים הראשונים של אפרים, ימי רווקות. אשת-ילעתי, רות מיכלובסקי, נולדה בוורונוה שבאזור וילנה. "באותם הימים השתייכתי לקן של השומר הצעיר שבעיירתנו", סיפרה. "כאשר החליטו על יציאה להכשרה, צירפו את הפלוגה שלנו לקיבוץ כרית. שם עבדתי עם חברות שנפגשתי אתן לאחר שנים, כשעליתי ארצה. כי בינתיים נאלצתי לעזוב את ההכשרה ולעזור לאחותי המטופלת בילדים קטנים, שהיתה בעלת חנות. עזרתי לה בחנות ימים אחדים בשבוע, ובשל כך איבדתי את הקשר עם הקיבוץ.

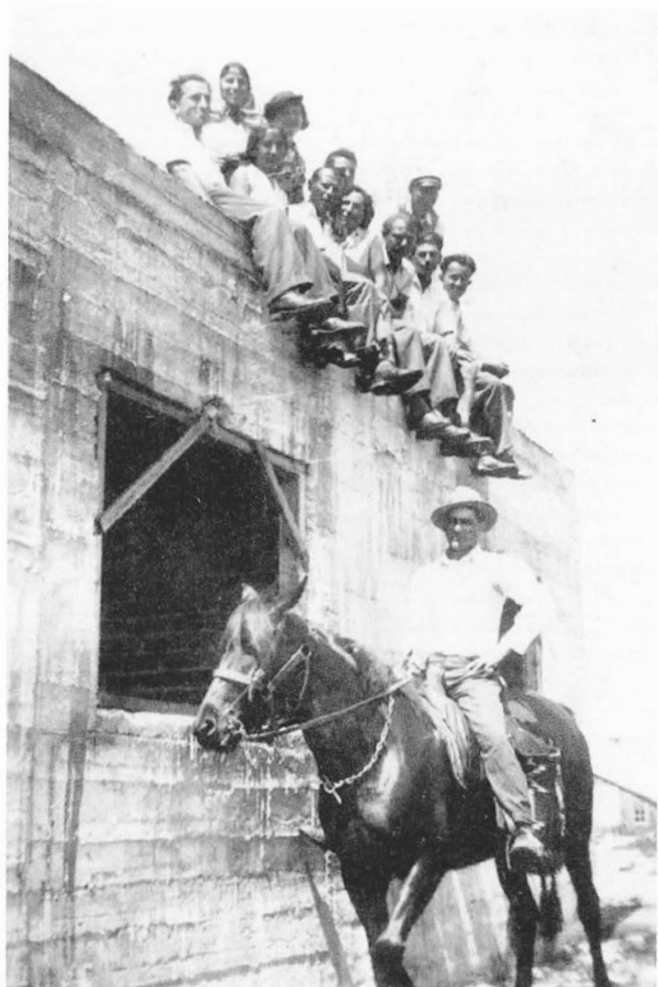
"ואולם נפשי יצאה לעלות ארצה. בינתיים הגיע הזמן לחזור לוורונוה אל בית אמא (אבא ז"ל נפטר מכבר). בהגיעי הביתה נפגשתי בחצרנו בבחור זר, לא מקומי, והתברר לי שהאורח הוא בחור מארץ-ישראל המתארח אצל אחי-גיסו, שכננו אהרון לוי. אחרי שבוע ימים כבר

היינו יוצאים לטייל בערבים. האורח, אפרים הרץ, סיפר לי על ארץ-ישראל – שעליה ידעתי רק מתוך לימודי התנ"ך; בלעתי את הסיפורים וחשבתי: איך וכיצד מגיעים לאותה ארץ? והוא כאילו קרא את מחשבותי.

"פעם שאל: 'היש ברצונך לעלות ארצה?' וכשהשבתי בחיוב, אמר: 'אם אמנם זה רצונך, יש דרך פשוטה וקצרה לעשות זאת.' הייתי קצרת רוח לדעת איך, והוא אמר: 'פשוט, אם אנו נישאים יוסיפו לפספורט של בחיר לבך את התצלום שלך, והעדות לכך תהיה הכתובה שעליה יחתום הרב שיערוך את הקידושין'.

"לא עצמתי עין באותו לילה, וחשבתי רק על האורח מארץ-ישראל, על הצעת הנישואין המוזרה ועל רעיון העלייה ששטח בפני. היתה זו מבחינתי משימה בלתי אפשרית: לאמא לא היה כסף, ואילו העלייה לארץ-ישראל היתה כרוכה אז בכסף רב. בבוקר, כשאמא קמה, הייתי מוכרחה להתחלק אתה בדבר השיחה שהיתה לי עם האורח של אהרון לוי, ובדבר הצעתו שנפלה עלי באופן בלתי צפוי. ענתה לי אמא: 'שמא זה הגורל? הרי ידוע לנו שאחיו של האורח סידר סרטיפיקטים כמעט לכל בני משפחתו של אהרון לוי, והבחור עושה רושם סוליד – ואת הרי מטיילת עמו ערב ערב. ובכן, איך התרשמת ממנו?'"

בסופו של דבר התחתנו אפרים ורות, הפליגו לארץ-ישראל באניה "הר-ציון", והגיעו להדר. "תחתנו הראשונה בארץ היתה אצל אחי אריה ז"ל", סיפרה רות על ימיה הראשונים בארץ. "אחרי יומיים נסענו להדר. הרבה מה לראות לא היה. אפרים הכניס אותי לצריף הרווקים שלו, שהיה עשוי לוחות עץ; בין לוח אחד למשנהו אפשר היה להכניס אצבע. המטבח היה שני מטרים על שני מטרים. בלילה יללו התנים ממש ליד החלונות, ואני התייראתי מהם. "מאיר קופר המנוח, שאפרים עבד בפרדסו, הביא לנו מתנה כלי מטבח ראשונים ואלמנטריים ולשבת הראשונה היינו מוזמנים לסעוד אל שולחנם. בשבת השנייה אחרי הצהריים באו לבקרנו עדה ומונס, ותוך כדי שיחה שאלו אם אנו רוצים לגור בחדר בביתם; עדה ומונס מזורי נישאו שבוע לאחר כן. דירתנו כללה חדר מרווח, ארבעה מטרים על ארבעה מטרים, ומטבח – מטר וחצי על שני מטרים. במטבח היה ברז בלי קערה, ונאלצנו להעמיד דלי על גבי כיסא וכך לשטוף את הכלים. בדירה הקטנה לא היו שירותים. שילמנו לירה וחצי לחודש, וזאת כששכר פועל זמני היה אז עשרים גרוש ליום עבודה ושכר פועל קבוע – עשרים וחמישה גרוש ליום. גרנו אצל מונס שנה וחצי, וכאשר רכש ועד המושבה את השטח שנקרא אז שכונת שפאק – על שם בעליו הקודמים – קנינו מגרש שעלה חמישים לירות. מהכסף שחסך אפרים בעבודתו בנינו את צריפנו: חדר, מטבח ומרפסת בגודל שניים על שלושה מטרים ששימשה לנו כחדר אוכל. היתה לנו גם מקלחת

אפרים הרץ על הסוס, ליד בית העם שנבנה מבטון כבית הגנה ב־1933.

אפרים הרץ – נוטר ב־1938, ליד תחנת הנוטרים בבית העם.
ברקע בית כהן וצריף לב.

אפרים הרץ – רועה את העדר של שיפר ב־1930 ליד חורשה שניטעה
לפני 1914, כיום שכונת הפועלים ב'.

ארצישראליות, פירקנו אותו, ומזה התחלתי – אחרי יום עבודה – לבנות את ביתי, העומד עד היום. המשכנו בעבודה בפרדסים, בחריש, ואחרי העבודה – בשיקום המשק.

"החיים בארץ הלכו וסערו, והיינו מוכרחים לקיים גם שמירה בלילות. חייבנו כל אזור במושב ברכישת נשק כמובן, בניגוד לחוק. עם הזמן הסכימו שלטונות המנדט הבריטי לגייס אזרחי של "שוטרים מוספים" או "שוטרים מושבעים", וגם להכשרת גפירים (נוטרים). קיבלנו רובים באופן רשמי, ואלה איפשרו לנו להתאמן בגלוי. ה'הגנה' אף היא הזרימה לנו נשק שנרכש באופן בלתי ליגלי והמושבה – שהיתה מרוחקת מיישוב עירוני ומעינה הפקוחה של המשטרה הבריטית הפכה לבית-ספר כללי לאימונים צבאיים, שבהם נטלו חלק אנשים מכל הסביבה; אפילו מתל-אביב הגיעו כיתות להתאמן בנשק."

הוריו של ניסן, עם הבנות, נטעו פרדס במחצית שלהם, שתלו גינה והקימו משק עזר. ניסן, הבן, בנה רפת והכניס אליה מבכירה, וכן קנה סוסה כדי לחרוש את הפרדס – וגם כדי להתפרנס מעבודות חוץ.

הווי במוצאי שבתות

ארבעת הצעירים של משפחת אושרוב היו מוקד משיכה לצעירי המקום, ועד מהרה הפך צריך המשפחה למקום מפגש במוצאי שבתות. "בחצר ליד הצריך היו מעמידים ספסל, תיבה וכיסא ישן, ובתווך שולחן; ועל גבי השולחן העמידו את הפטיפון שהיה 'מסמר' הערב," כך תיאר אפרים הרץ את הבילוי במוצאי שבת. "היינו מאזינים לתקליטים שונים שהיו מנעימים לנו את הזמן, כעין מלווה-מלכה. בינתיים 'עוף השמיים' הוליד את הקול', ונודע שלאסתר יש גיטרה. הפצירו בה להשמיע לנו מנגינות, אולם היא ידעה רק שיר אחד; אותו סיפור חזר על עצמו בכינורו של האב, שידע לנגן בעודו צעיר רק את התקוה. לאחר הפצרות רבות הביא את כינורו הקטן, והנה הכינור ממאן להיכנע לקשת שאינה זוכרת את השנה שבה נגעה בה יד אדם. אחרי מאמצים רבים הוציאה הקשת מנגינה חורקת ונאנקת, עד שיצאה סוף-סוף מנגינת התקוה לאור הלבנה, וכולם מחאו כפיים. הבנות, שושנה ואסתר, שחורות ונאוות היו כאילו הוציאו משרי-השירים אשר לשלמה – 'אל תראוני שאני שחרחרת ששזפתי השמש'."

"ביתו של האב, יצחק אושרוב, נבנה לפי תכנון עצמי. בחזיתו היו קשתות וגג יצוק מבטון על חמשת חדריו. הבית גודר בעמודי בטון ורשת קלועה מחוטי תיל. אולי היה זה עוד משקע מימי באר טוביה האפלים, שהביא אותם לנדוד ולחפש מקום מבטחים חדש וסביבה שאינה עוינת.

"גם ניסן בנה את ביתו לפי תכנית משלו, מלבני מלט שקנה ברמתיים מבית שנהרס בגין הכביש הראשי שתוכנן והבית

בחציו של צריפון קטן, וחציו האחר שימש דיר לעז לבנה. לבתנו הקטנה מלאה שנה כשנכנסנו לצריך. את הרהיטים קנינו בתשלומים ברמתיים, והיה עלינו לחיות בצמצום על-מנת לאזן את ההוצאות עם ההכנסות.

"בזמן שגרנו אצל מונס יכולתי להשאיר את הילדה לכמה שעות כל יום, ולצאת לפרדס ולעבוד בפתיחת גומות-אוור לעצים. אבל כאן היינו הדיירים היחידים בסביבה. בשכונתנו עבדו בנות קיבוץ כרית בגן הירק, אבל במה יכלו לעזור לי? כשנודע להם על בואי ארצה, ביקרו אצלנו חברי הקיבוץ שאתם הייתי בהכשרה בחוץ-לארץ. כן באו לבקרנו בני עיירתנו שעלו ארצה לפני שנים. אמנם לא גרתי בארמון, אולם שמחתי לגור בצריפנו שמסביבו פרחו שלל פרחי אביב וקיץ ססגוניים ששתלנו במו ידינו. בעונה הראשונה זרעתי על השטח כולו אבטיחים. והנה כבר נטועים שני שתילי קלמנטינות ממשלתו של אהרונוביץ. זרענו תפוחי אדמה שהניבו עשרים-שערים, ובחורף הראשון נתן לנו אהרונוביץ במתנה שתילי שיזפים, ביוטי וקלסי, ותפוחים. ומאז נהגנו לנטוע בכל ט"ו-בשבט עץ פרי למינהו. גננו היה בעינינו כגן עדן עלי אדמות. בייחוד הרהיבה את עינינו פריחתו הוורודה של האפרסק, ופריו בעל הלחיים החכליליות היה תאוה לעיניים."

פליטים מבאר טוביה

בין ראשוני המתיישבים בהדר היתה גם משפחת אשרי (אושרוב לשעבר), שבאה אחרי מאורעות 1929. בני המשפחה היו מפליטי המושבה באר טוביה, שנעזבה ב-1929, והיו בהם מלבד ההורים שתי בנות, אסתר ושושנה, ובן נשוי – ניסן ואשתו בתיה. הם רכשו שטח של עשרים וארבעה דונם, שחולק שווה בשווה בין האב והבן. "הורי באו ארצה ב-1913, קנו משק בבאר טוביה (קסטינה), והיו לנו שם שלוש מאות דונם אדמה שעובדנו בשיטה פרימיטיבית – פלחה לפי השיטה הערבית, עם דיש במורג. ביום הפרעות ב-1929, הוקפה המושבה בערבים מעשרות כפרי הסביבה, ונחרבה," מספר ניסן. "ב-1931 קנינו את המשק בהדר. כאשר הגענו, היו במושבה רק משפחות שעברו מכפר ח'יטין, ואף הן במספר מצומצם. כל השטח היה מלא קוצים ודרדרים. במשותף קנינו מחרשה גדולה יחד עם עוד שתי משפחות. בשלושה זוגות סוסים חרשנו את האדמה ונטענו פרדסים. בית לא היה לנו. היו לנו קרובי משפחה בתל-אביב, שהיתה להם חנות לנעליים, משפחת מיקולינסקי. היו להם ארגזי עץ מיבוא נעליים מחוץ-לארץ. נסענו לתל-אביב עם הפרדות שלנו, הבאנו את הארגזים ובנינו לנו מבנה ארעי למגורים.

"הכביש מפתח תקוה הגיע רק עד גן מגד, וממשלת המנדט התחילה לסלול כביש לצפון דרך רמתיים. במרכז רמתיים עמד בית במקום שהכביש צריך היה להיסלל, והוא נמכר במכירה פומבית. קנינו אותו בשתיים עשרה לירות

חריש ראשון ניסן ובתיה אשרי.

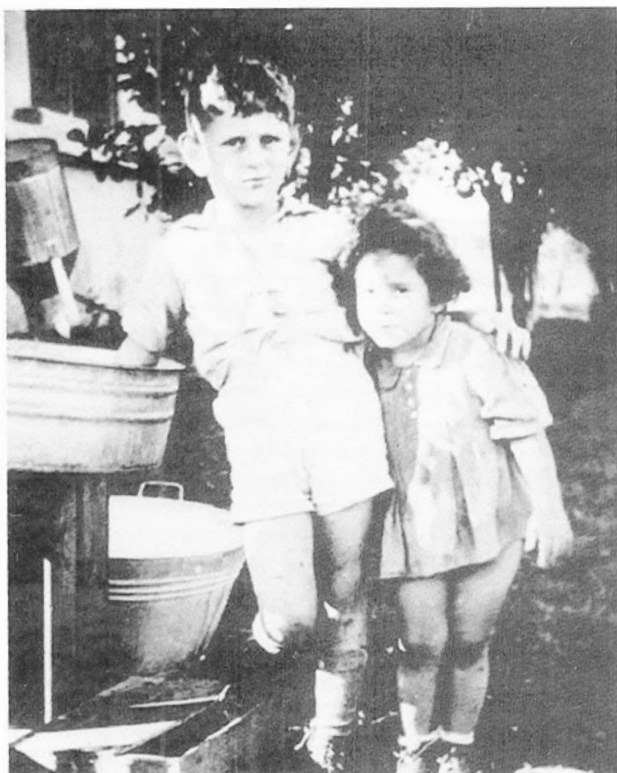
בתיה בלול פתוח במשק ב־1930.

בתיה מחלקת שחת לפרות.

ניסן בדיש בבהמות ב־1930.

ישראל ועמלה אשרי.

בתיה לב ובתיה אשרי.

אסתר רייך עם ישראל ועמלה אשרי.

יעקב רייך, משמאל, ואסתר ליד
בית שיפר.

רבקה ויצחק אושרוב
עם נכדיהם.

פיזור דשן בפרדס.
בתיה אשרי ואסתר רייך.

ניסן אשרי

בעבודה בפרדס: יעקב רייך

לא היתה זו המשפחה היחידה שעזבה את הדר.

הלל ואסתר שוורצמן, יוצאי דנציג שבפולין, הגיעו להדר ב־1941. הם בחרו בה משום שקסמו להם חיי הכפר עם האוויר הצח, השקט והשלווה וקול רינת הציפורים. בני הזוג רכשו מגרש ובית מידי מתיישב שעזב את המקום, שיפצו אותו לפי טעמם והפכו אותו לבית מגורים נאה. הם הקימו משק עופות לביצי מאכל ובשר. פרומה בוכמן, שהיתה בעלת הכשרה מקצועית בעבודות הלול, התקבלה לעבודה במשק שוורצמן, והעסקים פרחו ושיגשו. ובכל זאת נאלצו אסתר והלל לעזוב את הדר. ב־1964, משחלתה אסתר במחלה קשה, עברו לקיבוץ כפר הנשיא בעקבות בנם אייבי ומשפחתו.

גם גיטה וחיים נוי (נויברגר), שהגיעו להדר במסגרת הגרעין של קיבוץ "מחר", לא הכו שורשים עמוקים במקום. כמו רבים באותה תקופה, עבדו גם חברי ההכשרה הזאת בפרדסים. ב־1938 עזבו גיטה וחיים את הקיבוץ ואת הדר. למרות העזיבה, תיאורו של חיים נוי מאותם הימים מלא פיוט כפי שאפשר ללמוד גם בפרק הבא, פועלים ובעלי קרקעות.

"יום אחד אתה מתחיל," כתב בזיכרונותיו. "הפרדס חדל מלהיות מקום של טיול ופיוט; בוסתן-מזרחי מ'אלף לילה ולילה', אשר ריחותיו משכרים באביב ופרותיו מפתים בחורף. מכאן ואילך הוא מקום עבודתך ונותן לחמך. חכה בשנה הבאה. כשתזכור את העידורים של אשתקד, יגרום לך ריח פריחת ההדרים לכאב-גב. ייווצר קשר בן-קיום בין טעמך הפיוטי ובין גבך הפרוזאי מאוד. כעין רפלקס מותנה לשיטת-פאבלוב."

היו גם עזיבות מאורגנות, כמו זו של הפועלים שעבדו בפרדסי לב, אשר ביקשו "לעשות לביתם". הם התארגנו ופנו למרכז החקלאי למחלקת המושבות. בקיץ 1934 התקיימה אסיפה בכפר הדר בראשות אברהם הרצפלד, ושם הובטח להם השטח שבקרבת ביצות ואדי-פאליק, לא הרחק מהמושבה הרצלית. המעוניינים להתיישב התבקשו להפקיד כסף ולקנות מניה. כשש שנים לאחר מכן עלו מייסדי רשפון על אדמתם.

הפריע לתווי שלו. את הלבנים העביר ניסן בעגלתו שהיתה רתומה לסוסתו. בעזרת אשתו בתיה בנה את ביתו ויצק עליו את הגג. את חלונות הבית ואת דלתותיו עשה במו ידיו, וכן מחסן גדול ורפת, ואת החצר לרפת הקיף בקירות של בטון. "בבית זה נולדו להם ישראל, נורית ועמלה."

"לאחר שנים החליף ניסן אשרי את סוסיו בטרקטור, אך המשיך עדיין במסורת עבודות החוץ: בריסוסים למיניהם בפרדסים, ובהוצאת מכלי הפרי מבין השורות וריכוזם במקום אחד. בתו נורית נמנית אף היא עם תושבי הדר. שושנה אושרוב נישאה למוטקה חיטוביץ, שהיה השומר במשק שיפר ולאחר מכן שומר המושבה. אסתר אושרוב נישאה ליעקב רייך, מעובדי פרדס שפירא, והם גרו בהדר."

השומר שעזב, ואחרים

מוטקה חיטוביץ התחיל את דרכו בהדר כשומר במשק שיפר, ולימים היה לשומר כפר הדר. הוא היה בחור גברתן, גבה קומה ורחב גרם, טוב לב ושמח בחלקו, התיידד בנקל עם השכנים הערבים של שבט אבו-קישק, שגבלו עם אדמות הדר.

מוטקה היה חבר באגודת-השומרים. מדי פעם היו השומרים מתכנסים בהרצליה, אצל השומר של מושבה זו, אלכסנדר סולץ. שם יכולת לפגוש את אברהם דרויין, שומר המושבה כפר סבא, ואת "משה גוי", שומר המושבה רעננה. צר היה למוטקה חיטוביץ על חוסר שליטתו בשפה הערבית, בעוד שבפי יתר השומרים היתה הערבית שוטפת, ועל בוריים הכירו את הסלנג הערבי, את משלי הערבים ואת אגדות העם הערביות. אולי דווקא משום שעוררו את קנאתו היה מוטקה חיטוביץ מדבר על שמירה בדחילו ורחימו ועוד יותר מכך – על זיקתו לקירוב הלבבות בין יהודים וערבים. שיא אושרו היה לחבוש לראשו כפייה ועקאל, להתעטף בעביה ולדהור על סוסו האביר בדרכי העפר של המושבה.

אחרי שהתחתן עם שושנה אושרוב, התברר למוטקה כי יוכל לקבל משק בבאר טוביה, שאותה נאלצו היהודים לעזוב במאורעות 1929. משנכבש לכך – עזבו שושנה ומוטקה את ביתם בהדר – והשתקעו בבאר טוביה.

COMMITTEE
OF SETTLEMENT
HADAR

Tel-Aviv, P. O. B. 203

בתשובה אל לחזור:
No. 1744

Hadar, the 20 x 1933 יום הדר.

ועד המושב

הדר

בשרון הדרומי
למכתבים:
תל-אביב, ת.ד. 203

מאת
ש.ש. וילק
והפואר

אדם המולד כפר אל חלו אן-הילדים
מכרימ אדם כזה בקפד האסירות

מלך סלוב

ועוד פכרם סגד. אילנים, יהא חקד קטס בר קימא.
באפנה להיצורה וטכר במאנרם האנר אילן האטקחה טאמ
ילק חת מן האר, גאלא חדם אקלי הדור חמור
יכמי מלך חסר אילעס אילעס חמון להיצורה.

ועד המושב הדר. א. כ.

הגנת שושנה בר-נתן. מחזור א'
של הגן ב-1933 מבקר בפרדס של
אפרים כהן.
המכתב בכתב ידו של רסיס
ובחתימתו של אפרים כהן.
התמונה והמכתב נשמרו בידיה
ונמסרו ללא שחם שפגשה אותה
בבית האבות סולומון בכפר סבא
בעת שלימדה שיעורי תנ"ך
בהתנדבות.
משמאל לגנת יעקב בריא הי"ד,
עוזי כהן וחנה בורלא.

בתייה לב בקטיף אשכוליות.

יצחק לב בין התורמוס שנזרע כ"זבל ירוק" בפרדס.

חינקה בורלא המבשלת
ליד צריף המטבח
והמגורים של פועלי לב.
כיום הדשא של
המרפאה.